

Rådhuset i Åbenrå

Af *H. V. Gregersen.*

Ved indgangen til det 19. århundrede stod det klart for alle Åbenrås borgere, at det meget snart ville blive nødvendigt at opføre et nyt rådhus til erstatning for byens gamle, brøstfældige, der havde stået helt siden tiden efter den store brand i 1610. I april 1826 blev beslutningen om en iværksættelse af de længe nærede byggeplaner omsider truffet, men da var der ganske vist også sket noget, som tvang bystyret til at gøre alvor af det påtænkte rådhusbyggeri.

Allerede 30 år tidligere havde man gjort anstalter til at få et nyt rådhus bygget. Det var dengang, da hele det danske samfund oplevede den »florissante« tid med gode indtjeningsmuligheder især for skibsfarten, der var Åbenrås livsnerve eller »byens sjæl«, som man gerne udtrykte sig. En del materialer var blevet anskaffet, men så satte Danmarks ulykkelige inddragelse i Napoleonskrigene med ét bom for alle planer om et stort og bekosteligt byggeri. De indkøbte materialer blev afhændet, efter sigende til dels bortødet, og lige vidt var man.

Men som årene gik, blev byens rådhus mere og mere brøstfældigt. I julen 1817 måtte man ovenikøbet opgive at benytte de der-værende fængselsrum, og byfogeden skulle fra nu af ud til amtsfængslet på Brundlund slot med sine arrestanter. Byens gæld som følge af krigene og de ugunstige konjunkturer i krigsårene derefter tvang dog til stadig udsættelse af det planlagte rådhusbyggeri.

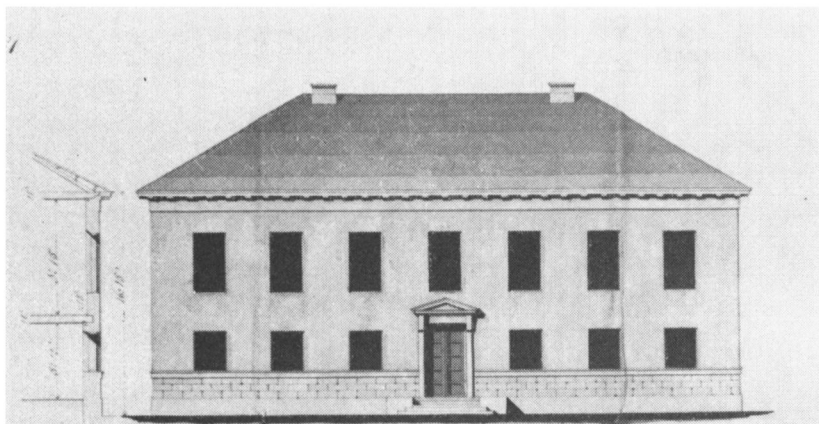
I 1826 mente magistraten imidlertid at kunne forsvare en gennemførelse af de længe nærede ønsker om et nyt rådhus. I de senere år havde Åbenrå genvundet en del af sin gamle handel, hedder det således i magistratens ansøgning af 5. april 1826,

skibsfarten var atter stigende, og byen ville derfor nu være i stand til selv at bære en stor del af omkostningerne.

Og påtrængende nødvendigt var byggeriet! Det gamle rådhus kunne nårsomhelst styrte sammen. Bygmester *Peter Callesen* havde foretaget en grundig undersøgelse af det og påvist, at bjælker og bindingsværk overalt var pilråddent, men værre var det, at murene sank. På vest-, nord- og østsiden drejede det sig om 3—4 tommer, men på sydsiden ud imod den forlængst tilkastede stadsgrav fra middelalderen var muren sunket hele 18 tommer! Endelig var det kendt af alle bystyrets mænd, at man næppe engang kunne sidde tørt i det eneste anvendelige værelse, for det var så utæt, at der ved kraftig vestenvind opstod stærk træk. Når man kender de lokale forhold og ved, hvorledes rådhuset ligger i læ for vestenvinden bag ved den sydlige udløber af bybanken, vil man forstå, at situationen har været alvorlig. Fodkoldt var der også, klagede man, på grund af de tomme og uopvarmede fængselsceller nedenunder. Byens vise mænd tog derfor med glæde imod borgmester, justitsråd *Bendix Schow*s tilbud om, at fremtidige byråds- og magistratsmøder kunne afholdes i hans statelige, senbarokke borgerhus i Slotsgade, den såkaldte »Gamle Borgmestergård«.

Når Åbenrå magistrat netop i 1826 var blevet ivrig for at få gang i det længe påtænkte rådhusbyggeri, skyldtes det ifølge dens ansøgning, at der frembød sig gode muligheder for at skaffe sig materialer til en rimelig pris, fordi badeetablisementet »Frederikslyst« (»Friedrichslust«) kunne købes, da selskabet, der havde drevet dette foretagende, netop var trådt i likvidation. Den pågældende ejendom var først blevet opført i 1818, og ved en nedrivning ville materialerne derfor kunne finde anvendelse i det planlagte rådhusbyggeri. Det lod sig på den tid lettere gøre, fordi man dengang bandt stenene i kalk.

Badeetablisementet »Frederikslyst« var blevet oprettet på fysikus *August Wilhelm Neubers* initiativ, men de store forventninger, man havde næret til det, var ikke blevet indfrie, og på en generalforsamling den 10. marts 1826 var det da blevet besluttet at opløse selskabet. Ved en aktietegning var der i sin tid

C. F. Hansens forslag nr. 1 (43½ alen bred).

i selve Åbenrå skaffet 2400 rigsbankdaler, og 2000 rbdl. havde været kongens bidrag.

Blandt de åbenråske aktionærer var en betydelig del af bystyrets mænd, først og fremmest borgmester *Bendix Schow*, senatorerne *Hermann Frees* og *J. Lorenzen*, samt rådmændene *J. M. Habelien* og *Fr. Andresen*. Det er derfor ikke så vanskeligt at gætte sig til, hvorfor byens magistrat nogle få uger efter selskabets likvidation i en ansøgning til regeringen om tilladelse til bygning af et nyt rådhus fandt det betimeligt at fremhæve de gode tider for den åbenråske skibsfart! Ved at kombinere udviklingen og nedrivningen af »Frederiksløst« med opførelsen af et nyt rådhus reddede Åbenrås egne aktionærer deres penge, mens eventuelle tab måtte bæres af udenbys folk. Bygningen af Åbenrås nuværende rådhus frembyder således et herligt eksempel på, hvorledes en lille klike i enevældens dage forstod at udnytte og forvalte et offentligt hverv til eget bedste.

Den mand, der blev hystyrets faglige garant for det formålstjenlige i en sådan fremgangsmåde, var en af Åbenrås ansete håndværkere, bygmester *Peter Callesen*, der i sin tid også havde forestået murer- og tømmerarbejdet på »Frederiksløst«. Peter Callesens syn af det gamle rådhus og hans beregninger af omkostningerne til nybyggeriet blev benyttet af magistraten i dens

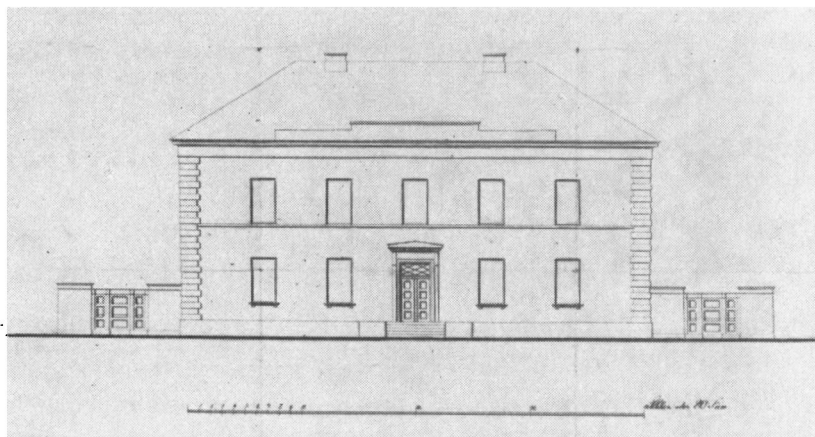
skrivelser til regeringen, og det i en sådan grad, at arkitekt *C. F. Hansen*, som vi siden skal høre, fandt det besynderligt, at een og samme person både anslog omkostningerne og påtog sig arbejdets udførelse, uden at det forinden havde været udbudt i offentlig licitation.

Men sådan skete det faktisk. Bygmester *Peter Callesen* anslog materialerne fra »Frederiksløst« til at være 4460 rbdl. værd, og byen overtog derefter etablisementet for gælden, der androg 4320 rbdl. Forsåvidt skulle der være tale om et fordelagtigt køb for slet ikke at tale om, at både de åbenråske aktionærer og kongen fik indskuddene i det fallerede foretagende dækket. Det var derfor ikke så sært, at regeringens anerkendelse af de trufne dispositioner indtraf i løbet af nogle få måneder, den 23. september 1826.

For at skaffe plads til det nye rådhus, der skulle være betydeligt større end det gamle, blev bager *Jacob Carsten Brohrsgaards* ejendom erhvervet for 1280 rbdl. + bankhæftelser [efter statsbankerotten i 1813] på 162 rbdl. Derved opnåede man en byggeplads, der var 62 alen ud mod gaden og 63 alen dyb, mens det gamle rådhus kun havde målt 29½ alen. Til Brohrsgaards hus hørte også have og stald, og det var hensigten at ombygge stalden til sprøjtehus og bolig for vægterne.

Arbejdet med nedrivningen af det gamle rådhus og Brohrsgaards ejendom, samt ombygningen af stalden blev omgående overdraget bygmester *Peter Callesen*, der kunne anvende de nedbrudte byggematerialer til fundament for det nye rådhus, ligesom jernværk og grundsten fra det gamle rådhus blandt andet kunne blive udnyttet ved indrettelsen af de nye fængselsceller i det planlagte rådhus.

Peter Callesen var således allerede inden selve nybyggeriets godkendelse af regeringen så stærkt engageret, at man ikke godt kunne komme udenom at overlade ham det videre fornødne byggearbejde. For lettere at få sagen til at glide efter ønske hævdede magistraten da også, at Callesens overslag var så rimeligt, at det ikke ville kunne fås bedre i Åbenrå, og det måtte jo være i hans egen interesse, at nedbrydningen af de pågældende ejendomme skete så forsigtigt, at materialerne var anvendelige til nybygge-

W. F. Meyers rids B (41 alen bred).

riet. En udlicitering af arbejdet måtte derfor absolut frarådes, da den blot ville vanskeliggøre byens kontrol med dets udførelse. Desuden var ingen andre af byens murere i stand til at påtage sig en sådan entreprise. »Callesen er ikke alene en indsigtfuld, men også en retskaffen mand, som vil kunne stille behørig garanti for byggeriets holdbarhed og rigtige udførelse«. Til dette har en embedsmand i Statholderskabet på Gottorp, hvorfra skrivelsen skulle til videre behandling i Tyske Kancelli i København, i en randnote ment at burde tilføje: »Det lader til, at magistraten ikke rigtigt vil ud med sproget, idet den for enhver pris har villet lade Callesen besørge nedbrydningen af selskabshuset!«

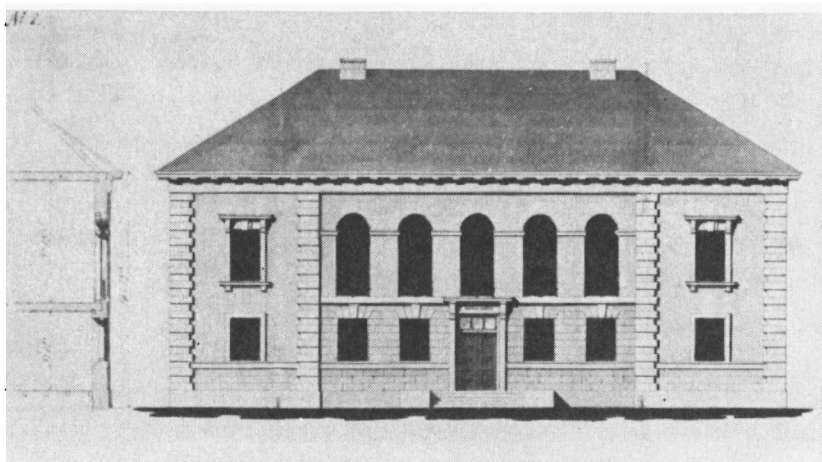
2: Efter grundens rydning var alt klar til, at man kunne gå i gang med bygningen af det nye rådhus. *Peter Callesen* udkastede derfor et foreløbigt rids over, hvorledes han og magistraten kunne tænke sig opgaven løst. Man kan vel gå ud fra, at han med hensyn til rådhusets ydre har haft det nedbrudte selskabshus »Frederiksløst« i tankerne, mens dets indre rumfordeling i hovedtrækkene har lignet det hidtidiges. I hvert fald synes han at have foreslået byrådsalen placeret imod vest, hvor den efter de ovenfor nævnte beklagelser over træk forårsaget af vestenvinden tilsyneladende også har været i det nedbrudte rådhus.

Callesens foreløbige rids blev af magistraten videresendt til nærmere arkitektonisk udformning hos bygningsinspektør *Wilhelm Friedrich Meyer*, med hvem Callesen åbenbart også tidligere har haft forbindelse. Det er måske ham, der har haft ansvaret for »Frederikslyst«s arkitektur. I et brev til Callesen — skrevet på dansk, da Callesen som håndværker ikke tilhørte Åbenrås tyskprægede patriciat — anviser Meyer, hvor han kan skaffe sig noget Segeberger kalk til det forestående storbyggeri, og hele tonen i brevet tyder på en vis fortrolighed.

I marts 1827 havde Meyer to arkitekttegninger til det nye rådhus færdige, og de gik derefter gennem Statholderskabet til godkendelse i Tyske Kancelli. I begge tilfælde var der tale om en langstrakt bygning i to stokværk, dækket af et afvalmet tag, foran hvilket en lav fronton med indskriften: »MED LOV SKAL MAN LAND BYG« fandtes. Rids A blev imidlertid straks kasseret, da projektet ville blive for stort og bekosteligt. Dets udførelse blev af Callesen anslået til at ville andrage 7.900 rbdl., mens rids B, hvorefter rådhuset med samme dybde fik en 14 fod kortere front ud imod gaden, stærkt anbefalede. Dets udførelse anslog han til 6.700 rbdl.

Begge Meyers tegninger var gennemført symmetriske med hoveddør i midten af nederste stokværk og to vinduer til hver side. Øverste stokværk havde fem vinduer, der nøje korresponderede med vinduer og dør i nederste stokværk. Men det større rids A var udført med en kraftig, fremspringende midterrisalit, der dog virker noget usammenarbejdet med bygningens hele. Den vandrette virkning er på begge tegninger søgt udformet ved hjælp af et bredt gesimsbånd under taget og et smalt murbånd, der flugter med underkanten af vinduerne i øverste stokværk. Gennemgående kvaderliséner (hjørnerustikker) kanter bygningsværket på begge sider og giver det en tydelig indramning, der navnlig på det mindre rids B, hvor den noget umotiverede midterrisalit fra rids A er fjernet, giver et fuldendt indtryk af koncentration.

I Tyske Kancelli, hvortil de åbenråske byggeplaner var indgået, lod man overbygningdirektør, konferensråd *Christian Frederik*

C. F. Hansens forslag nr 2 (43½ alen bred).

Hansen udtale sig om de foreliggende skitser, og dermed indtrådte en ny fase i det åbenråske rådhusbyggeris historie.

C. F. Hansen, hvis forældre for øvrigt stammede fra Husum, havde på det tidspunkt gennem en menneskealder været det Danske Monarkis førende arkitekt. Han havde allerede i slutningen af det 18. århundrede vundet sig et navn som bygningsinspektør for Holsten med bopæl i Altona, hvor en betydelig del af patricierhusene — især i gaden Palmaille — er tegnet af ham. Ved århundredskiftet blev han kaldt til København, hvor han i sin egenskab af overbygningsdirektør prægede bybilledet i nyklassicismens ånd.

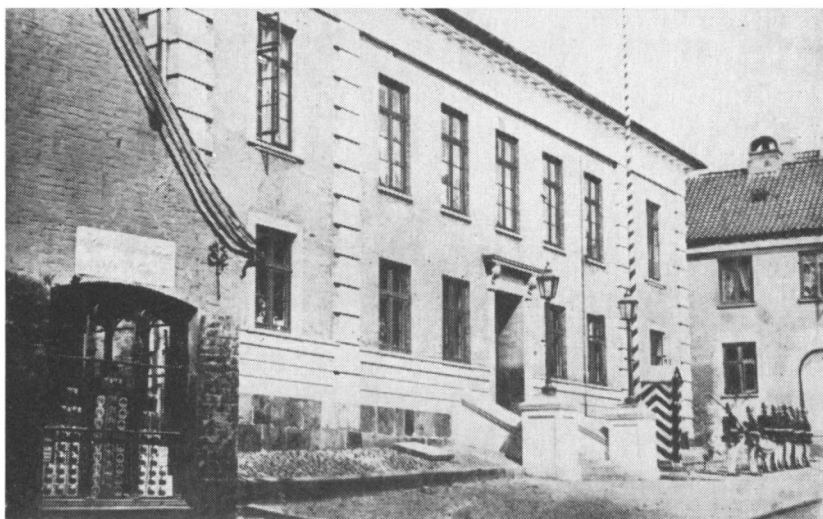
I sin udtalelse om de to skitser foretrak *C. F. Hansen* naturligvis straks rids B, men fandt, at nederste stokværk burde være lavere, i stedet for 6½ alen 5½ alen. Derved ville bygningen vinde i breddevirkning. Uopfordret udarbejdede han derefter to nye forslag, der begge havde samme dybde som på Meyers rids, men var en alen lavere og lidt bredere, nemlig 43½ alen inod 41 alen på Meyers rids B. Ydermere anbragte *C. F. Hansen* syv vinduer i øverste etage og seks i nederste, grupperet omkring hoveddøren i midten.

C. F. Hansens forslag nr. 1 forekom Åbenrå magistratsmedlem-

mer noget »einfach«, vel sagtens fordi det stilmæssigt lå nyklassicismen betydeligt nærmere end Meyers rids B (for slet ikke at tale om hans rids A), idet han skabte en kraftigere breddevirkning ved at fjerne kvaderliséerne eller hjørnerustikkerne på Meyers rids. C. F. Hansen lægger nemlig sjældent så stor vægt på koncentrationen i sine bygningsværker. Den vandrette virkning uddybede han desuden ved hjælp af brede murkvadere mellem sokkelen og gesimsbåndet under den nederste vindueskant, ligesom en tandsnitfrise under taget i forening med et bredt gesimsbånd understreger bygningens bredde. Forslag nr. 1 er således i mange henseender et typisk arbejde af C. F. Hansen. Det virker i bredden, er midtsamlet omkring hoveddøren, der dog i overensstemmelse med Meyers rids indrammes af en klassisk trekantgavl og et par pilastre uden udsmykning.

Selv har *C. F. Hansen* åbenbart ikke fundet sit forslag nr. 1 helt tilfredsstillende. Dertil var det i for høj grad kalkeret over en andens arbejde. Han lavede derfor — stadig, hvad der er typisk for manden, på eget initiativ! — et forslag nr. 2, der må anses for at være et langt mere karakteristisk arbejde af denne kunstner. I virkeligheden er der blot tale om en variation af det façade-skema, han tidligere havde anvendt på Metropolitanskolen i København. C. F. Hansens stilpræg havde først og fremmest det antikke Rom og reæssancens Italien til forbillede og i så henseende er hans forslag nr. 2 et typisk eksempel på, hvad han forstod ved nyklassicisme.

Bygningen optræder her delt i tre partier, to sidepartier omkring et bredt midterparti, tydeligt adskilt ved rustika og ved forskellige vinduestyper. Midterpartiet har nemlig i øverste etage fem meget høje rundbuede vinduer, mens sidepartierne hver for sig må nøjes med et noget mindre vindue, der er indrammet på samme måde som hoveddøren. Den græske trekantgavl er forsvundet og erstattet af en overligger, der er langt mere karakteristisk for empirens byggestil. I nederste stokværk er vinduerne overalt langt mindre end de tilsvarende ovenover og dertil kom, at midterpartiet i stueetagen er forsynet med kvadret murværk, mens det var tanken, at de øvrige murflader ligesom på de fleste

Åbenrå rådhus omkring 1880. Indtil 1888 var der militærforlægning på rådhuset, og fotografiet må derfor stamme fra før dette år.

af C. F. Hansens bygningsværker skulle pudses med mørtel af brunlig-grålig farve.

C. F. Hansens forslag nr. 2 er således ualmindelig klart opbygget efter tidens klassiske mønster med lodret tredeling og vandret todeling. Åbenrå ville have haft en bygning af høj kunstværdi, hvis dette forslag var blevet udført.

3: Den 10. juli 1827 afleverede C. F. Hansen sine to forslag, ledsaget af følgende bemærkninger: Han ville ikke nægte, at han havde foretrukket façaden på Meyers rids B, men havde alligevel omarbejdet den, fordi han forneden ønskede en lavere etagehøjde, således som det fremgik af begge hans forslag. Han gjorde samtidig opmærksom på, at façaden på hans forslag nr. 2 bar mere præg af en offentlig bygning. Man behøvede ikke at frygte, at den øgede dekoration ville fordyre byggeriet nævneværdigt, da man sparede ved den ringere højde. Det vigtigste var de rette proportioner (»Das Meiste hat seinen Grund in den richtigen Verhältnissen«) hævdede han og giver dermed i virkeligheden nøglen til den rette forståelse af sin arkitektur.

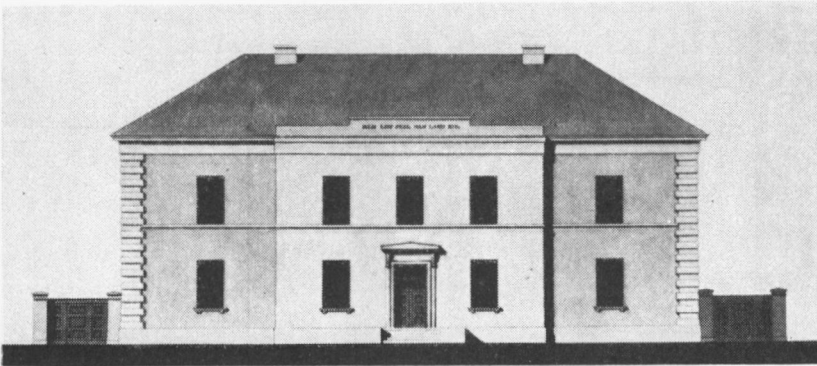
Da Åbenrå magistrat den 24. august 1827 havde C. F. Hansens

forslag til behandling, var den straks begejstret, fordi han havde anbragt to vinduer mere i hver etage. Den fandt også, at hans forslag nr. 2 viste en »elegantere« byggestil, og den anerkendte, at den mere bar præg af at tilhøre en offentlig bygning, men der var alligevel forskelligt at indvende imod hans forslag. Hverken vinduer eller hoveddør fra »Frederiksløst« ville kunne finde anvendelse, og desuden havde *Peter Callesen* ment, at de fem meget høje vinduer i midterpartiets øverste stokværk ville gøre muren mindre solid. Trykket på midten ville blive for stærkt. Udgifterne ville også blive for store. Callesen havde anslået dem til at andrage 9112 rbd. for forslag nr. 1 og 9989³/₄ rbd. for forslag nr. 2.

Noget helt andet var, at den indre rumfordeling var langt bedre i C. F. Hansens forslag nr. 2. I forslag nr. 1 havde han nøje fulgt den indre fordeling af rummene i Meyers rids, men i sit forslag nr. 2 havde han handlet på egen hånd. I stueetagen var der skabt en bredere korridor, ud til hvilken samtlige indgange til fængsler og borgervagtstue gik, ligesom udgangen til fængselsgården var anbragt lige over for hovedindgangen. Fangevogterens soveværelse, der på Meyers rids havde ligget lige op til fængslet, flyttede C. F. Hansen fremad, hvorved hele arrestforvarerens lejlighed samlede i rådhusets sydlige ende. Fængselscellerne anbragtes mod vest ud mod gården, tre til højre for trappen og et til venstre.

Trappen var langt at foretrække for den på Meyers rids, der havde afrundede trin, fordi det var trappen fra »Frederiksløst«, der skulle anvendes. Fængslerne var mere rummelige, og køkkenet havde en bedre beliggenhed ud til gården. Hvad man fandt allerbedst ved C. F. Hansens forslag nr. 2, var imidlertid rådhus-salens placering på 1. sal bag ved midterpartiets fem vinduer ud til gaden. Enden på forhandlingerne blev derfor, at man ønskede bygningens indre indretning efter C. F. Hansens forslag nr. 2, men til façade ønskede man Meyers rids B, dog med det forbehold, at der kom to vinduer mere i hvert stokværk.

Nu gik der en rum tid, hvor magistraten intet hørte til byggeplanens videre skæbne hos de forskellige øvrighedsinstanser. Den 5. december 1827 måtte den rykke for en godkendelse af den trufne beslutning, da man skulle have materialer indkøbt.

W. F. Meyers rids A (48 alen bred).

Først den 16. februar 1828 kom der atter gang i planerne, idet C. F. Hansen da afgav svar på magistratsbeslutningen af 24. august 1827. Han afviste heri blankt magistratens (eller rettere Peter Callesens) betænkeligheder med hensyn til bygningens holdbarhed i tilfælde af byggeri efter forslag nr. 2. »Ingen sagkyndig vil anse halvcirklede buevinduer, der er ordentligt ommurede, for svagere end sædvanlige firkantede vinduer, især da ikke, når sidepartierne danner en solid modvægt«.

Problemet med vinduer og hoveddør fra »Frederikslyst« havde C. F. Hansen af gode grunde ikke haft nogen anelse om, men ikke desto mindre slog han endnu et slag for sit forslag nr. 2. Udsmykningen måtte ikke virke afskrækkende, hvis man ønskede, at rådhusets façade skulle afvige fra et sædvanligt beboelseshus, skrev han. Vinduerne fra »Frederikslyst« kunne jo anvendes på de tre andre sider, og døren anbringes indvendigt. Trappen fra badetablisementet ville han derimod under ingen omstændigheder tilråde at bruge. Med sine afrundede trin ville den slet ikke kunne anbringes efter hans forslag nr. 2.

Callesens overslag fandt C. F. Hansen alt for overfladiske, idet detaljer af enhver art savnedes. Skønt Meyers rids A var een alen højere og $4\frac{1}{2}$ alen bredere, havde Callesens alligevel beregnet, at der ville blive brugt 50.000 mursten færre til dette end til et byggeri efter C. F. Hansens forslag. Overbygningsdirektøren hævdede derfor, at hans forslag ville blive adskilligt billigere at

udføre end anslået af den åbenråske bygmester og udnyttede lejligheden til et angreb på den store vilkårlighed som følge af den dobbelte entreprise, der i virkeligheden var tale om, idet Callesen først forestod nedbrydningen af de pågældende ejendomme og lod dem taksere af sig selv, hvorefter han skulle foretage indkøbet af nye materialer og selv lave et nyt overslag over omkostningerne. En offentlig licitation havde været det eneste rigtige, men da magistraten »så tillidsfuldt« havde bundet sig til Callesen, sluttede C. F. Hansen med at anbefale, at man holdt sig til ham og appellerede til hans »så højt priste retskaffenhed og kundskaber«.

Da der ingen udvej syntes for forslag nr. 2, foreslog han, at man fjernede »den arkitektoniske udsmykning« på dette forslag, således at façaden fik vinduerne og hoveddøren fra »Frederikslyst«. Vinduerne i stueetagen skulle dog afkortes med de underste ruder. Han vedlagde et forslag nr. 3, der ikke mere synes at være bevaret, men det er der kun ringe grund til at beklage, da det var dette, der blev fulgt ved opførelsen af Åbenrå rådhus.

Omend Åbenrå ved forkastelsen af C. F. Hansens forslag nr. 2 gik glip af et stykke arkitektur, der på fortrinlig måde kunne have tjent til at illustrere vor hjemlige nyklassicisme, er der trods alt kun grund til tilfredshed med den løsning, som de lange forhandlinger om byggeriet fik. Stilmæssigt harmonerer det nuværende rådhus, sådan som det har stået siden indvielsen på dronning Mariæ fødselsdag den 28. oktober 1830, på en stilfærdig, men tillige værdig måde med det åbenråske købstadsmiljø. Det vidner på en god måde for efterslægten om borger-skabets nøjsomhed og sans for nøgternhed i empiretiden.

Henvisninger: Fremstillingen bygger på materiale i RA., pk. TKIA. D 62 I, hvor de fire her afbildede arkitektforslag af façaden, samt desuden af den indre rumfordeling, findes. Af den øvrige litteratur om Åbenrå rådhus kan anføres: Carl E. Johnsen (Emil Ruge): Aabenraa Raadhus (Vor Hjemstavn, s. 159—167), hvori de økonomiske forhold i forbindelse med byggeriet særligt omtales, og Knud Voss: Empirens danske rådhus (Arkitekten, ugehefte, 1954, s. 279), hvor C. F. Hansens autorskab for første gang er påvist, idet der i en forestilling til kongen i 1828 anføres: »Conferentzrath Hansen hat den Riss entworfen«. Om »Frederikslyst«: Carl E. Johnsen (Emil Ruge): Badeetablissermentet »Frederikslyst« ved Aabenraa (Sprogforeningens Almanak 1934, s. 40—61).